

Prof. dr hab. Krzysztof J. Szmidt

Zakład Pedagogiki Twórczości

Uniwersytet Łódzki

Uczeń zdolny: fakty i mity

Punkt wyjścia

- Nauczyciele szkół polskich nie interesują się zdolnościami i uzdolnieniami uczniów, może poza zdolnościami poznawczymi (akademickimi).
- Mają nikłą wiedzę o naturze zdolności, ich rodzajach i rozwoju.
- Nie prowadzą w sposób świadomy i systematyczny identyfikacji zdolności uczniów.
- Nie znają wielu podstawowych narzędzi diagnozowania zdolności i twórczości uczniów.

Konsekwencją jest otaczanie zdolności i uczniów zdolnych wieloma potocznymi przekonaniem, nie mającymi uzasadnienia w wiedzy naukowej. Można je nazwać **mitami o uczniu zdolnym**.

Mit w tym przypadku oznacza potoczne przekonanie, stereotyp, którego treść dotyczy właściwości ucznia zdolnego i jego funkcjonowania w szkole.

Powszechne nauczycielskie mity o uczniu zdolnym:

1. Uczniowie zdolni to ci, którzy mają najlepsze oceny szkolne.
2. Uczniowie zdolni poradzą sobie w szkole i w życiu bez specjalnego wsparcia ze strony szkoły – z tego prostego powodu, że są właśnie zdolni.
3. Uczniowie zdolni są kłopotliwi.
4. Zdolności uczniów najlepiej pobudzać przy pomocy olimpiad przedmiotowych i konkursów.
5. Większość uczniów zdolnych to tzw. „zdolne lenie”

Inne mity:

- Z klasą pełną uczniów zdolnych łatwiej się pracuje;
- Nie potrzeba prowadzić specjalnych diagnoz – uczniowie zdolni sami się ujawnią w toku lekcji;
- Wielu uczniów zdolnych to odludki, mało uspołecznieni prymusi, których nikt nie lubi.

Robert J. Sternberg (Sternberg i inni, 2011, s. 11-12) twierdzi, iż najpowszechniejsze są mity:

- uczniowie zdolni to uczniowie mający wysokie IQ, zajmujący od 3 do 5% populacji;
- uczniowie zdolni i utalentowani to taka sama grupa, niezmienna od setek lat, a ich zdolności oparte są na tych samych podstawach.

Polskie psycholożki, Ewa Czerniawska i Maria Ledzińska (2011, s. 286) piszą zaś: „Przekonania na temat uczniów zdolnych to nierzadko krzywdzące stereotypy” (s. 286). Zgodnie z nimi uczniowie zdolni:

- to jednostki słabo przystosowane, oryginalne, a nawet ekscentryczne;
- zachowują się dziwacznie;
- są trudni w kontakcie;
- stale są wycofani i bezradni w podejmowaniu i rozwiązywaniu problemów życia codziennego

Wyniki badań

- Nauczycieli bardziej zajmują diagnozy negatywne, niż pozytywne. Jeśli prowadzą jakąkolwiek diagnozę, to prawie wyłącznie wtedy, gdy uczeń sprawia trudności wychowawcze (Giza, 2006).

- Z badań wynika, iż spośród wielu uzdolnień u swoich uczniów nauczyciele potrafią wskazać sześć rodzajów: sportowe, techniczne, plastyczne, muzyczne, matematyczne i literacko-językowe (tamże, s. 84).

- W 445 szkołach polskich, przebadanych przez Teresę Gizę, co trzeci nauczyciel nie ma opinii (pojęcia?) w sprawie kryteriów rozpoznawania uczniów zdolnych.
- Najczęściej i najłatwiej nauczyciele identyfikują u uczniów uzdolnienia artystyczne.
- Dokonując selekcji uczniów zdolnych nauczyciele kierują się dwoma kryteriami: średnią ocen oraz rodzajem zaobserwowanych zdolności.
- Dziewczęta dwukrotnie częściej są wskazywane jako zdolne. Zdolności częściej są rozpoznawane u uczniów starszych. **Trafność nominacji nauczycielskich – ok. 20%.**
- Zdolności twórcze i twórczość są sprowadzane wyłącznie do działań artystycznych.
- W ponad 44% placówek nie są znane żadne pozaszkolne możliwości wspierania uzdolnionych uczniów.

Ku przestrodze

Jeden z twórców szkoły specjalnej dla uczniów zdolnych w Austrii, Andreas Salcher (2009, s. 50), podaje bardzo znamieny fakt, dobrze ilustrujący podejście wielu nauczycieli do dziecko zdolnego. Oto mama pewnego szczególnie uzdolnionego ucznia klasy I, która chciała dowiedzieć się, jak sobie radzić z tym, że uczy on się wszystkiego szybciej i lepiej niż jego koledzy, została przez nauczycielkę całkiem poważnie poinformowana: „Proszę się nie martwić, najpóźniej do trzeciej klasy wszystko się wyrówna”.

Warto zapytać:

- Co się „wyrówna”?
- I w jaki sposób się wyrówna: czy inne dzieci „wyrównają” do poziomu ucznia zdolnego, czy uczeń zdolny „wyrówna” do poziomu uczniów przeciętnych?

Zacząć trzeba od zrozumienia zdolności i talentu

- O talencie możemy mówić w odniesieniu do wybitnych zdolności, spotykanych u niewielu ludzi.
- O zdolnościach i uzdolnieniach – w odniesieniu do niemal wszystkich ludzi.

Warto więc posługiwać się pojęciami „zdolności”, „uzdolnienia” i „talent” z większą ostrożnością, żeby nie straciły one sensu.

Zdolności są rozumiane jako:

1. potencjalna szansa, aktualnie nie występująca, ale którą można nabyć;
2. biegłość, sprawność w wykonaniu jakiejś czynności;
3. aktualna możliwość jednostki do wykonania jakiejś czynności;
4. indywidualna właściwość człowieka, zapewniająca mu powodzenie w jakimś działaniu.

Uzdolnienia

- to zdolności kierunkowe, specjalne, odpowiednio ukierunkowane, które warunkują ponadprzeciętny poziom wykonania jakiegoś rodzaju działalności, na przykład naukowej, artystycznej, fizycznej, technicznej itp.
- Inaczej – zdolności specjalne: poznawcze, językowe, literackie, matematyczne, techniczne, muzyczne, plastyczne, pedagogiczne, społeczne i in.

Talent

- Specyficzny kompleks cech indywidualnych, ujawniających się już w okresie wczesnego dzieciństwa u niewielu osób, prowadzący do szczególnego mistrzostwa w jakiejś dziedzinie.
- Inaczej – bardzo wysoki poziom określonej zdolności specjalnej lub wiązki uzdolnień, które przejawiają się w ponadprzeciętnej łatwości nabywania wiedzy lub sprawności w jakiejś dziedzinie (talent muzyczny, plastyczny, aktorski, literacki itp.).

Geniusz

Odnosi się do najwyższego poziomu funkcjonowania intelektualnego i twórczego.

Geniusz to osoba:

- 1) Wybitnie uzdolniona;
- 2) Uznana społecznie;
- 3) Cechująca się mistrzostwem w jakiejś dziedzinie.

Dean K. Simonton (2010), jeden z najwybitniejszych badaczy ludzkiego geniuszu, upowszechnia od dawna istotną tezę o wybitnych, genialnych zdolnościach. Teza ta jest wynikiem wielu żmudnych badań historiometrycznych Simontona, a twierdzenia podobne do niej znajdziemy w wielu dobrych biografjach wybitnych twórców. Mówi ona, iż na geniusza składają się trzy ważne cechy-syndromy: wysoka produktywność, wysoka oryginalność i wybitna twórczość poświadczona rzeczywistymi osiągnięciami i ciężką, wyczerpującą pracą.

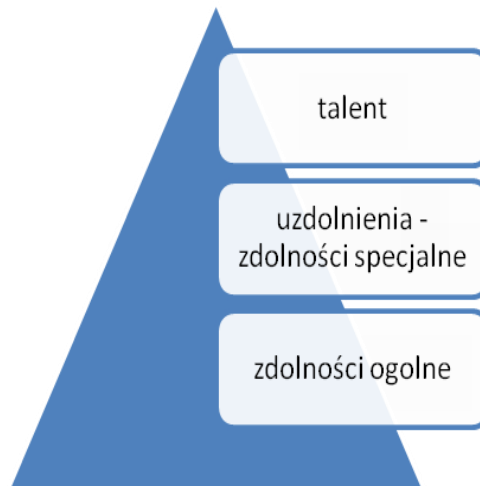

Rzeczywiste, mierzalne osiągnięcia + ciężka, wyczerpująca praca (ok. 10 lat)

Struktura geniuszu według D.K. Simontona (2010)

Hierarchia zdolności

Geniusz

Trzy podstawowe grupy uczniów zdolnych w klasie

- 1) **Uzdolnieni intelektualnie** – odnoszą sukcesy w uczeniu się.
- 2) **Uzdolnieni w różnych dziedzinach** – uczniowie zdolni w sztuce, technice, sporcie itp.
- 3) **Uzdolnieni twórczo** – charakteryzują się zdolnościami kreatywnymi w jednej lub kilku dziedzinach, wymyślając nowe i oryginalne rozwiązania.

Jak rozpoznać ucznia zdolnego i wybitnie uzdolnionego?

Dziewięć oznak świadczących o tym, że uczeń jest wybitnie uzdolniony (Nęcka, 2003, s. 167-168):

1. Ciekawość poznawcza – dzieci wybitnie zdolne są szczególnie dociekliwe i interesują się żywo sprawami ogólnymi, ale i konkretnymi.

2. Spostrzegawczość - zdolne dziecko zauważa najdrobniejsze szczegóły, dostrzega podobieństwa i różnice pomiędzy obiektami i ideami.

3. Zainteresowania - uczeń zdolny ma szerokie i w wybranych dziedzinach bardzo pogłębione zainteresowania. Dotyczą one także poważnych i „dorosłych” problemów.

4. Zamiłowanie do czytania – „połykanie” lektur - dziecko zdolne bardzo dużo i szybko czyta, wykazuje prawdziwe zamiłowanie do czytania i ma ulubione dziedziny oraz lektury. Potrafi umiejętnie zreferować przeczytane treści.

5. Wyobraźnia twórcza - uczeń wybitnie zdolny ma łatwość w tworzeniu wyobrażeń i odtwarzaniu obrazów znanych. Jego wyobrażenia są dokładne i oryginalne, potrafi generować obrazy rzeczy nieistniejących, zaskakujące i sensowne.

6. Koncentracja i wytrwałość - dziecko zdolne łatwo się koncentruje i to na dłuższy czas, jest odporne na zmęczenie.

7. Samokrytycyzm - zdolne dziecko stawia sobie wysokie wymagania, jest samokrytyczne i ciągle niezadowolone z własnych osiągnięć.

8. Dojrzałość - dzieci wybitnie zdolne często dorównują dorosłym poziomem prowadzonej rozmowy, ich sądy są dojrzałe i uzasadnione. Osiągnięcia twórcze dzieci zdolnych niejednokrotnie dorównują dorosłym.

9. Żwawość intelektualna - dziecko zdolne łatwo popada w stan ekscytacji nowym problemem, czerpie przyjemność intelektualna z jego rozwiązywania. Obca jest mu apatia i znudzenie w sferze poznawczej.

Rzadko wszystkie te cechy występują u jednego dziecka.

Negatywne cechy uczniów zdolnych

- Trudności w przystosowaniu się do grupy: chęć ciągłego imponowania, rywalizowanie z innymi o wszystko. Dominacja;
- Zarozumiałość, pycha, lekceważenie okazywane rówieśnikom i nauczycielom;
- Egocentryzm, egoizm, koncentracja na sobie;
- Trudność z przechodzeniem od wiadomości do umiejętności;
- Przesadny perfekcjonizm;
- Chwiejność emocjonalna, nieśmiałość lub nadpobudliwość, agresywność bądź pasywność.

Wnioski

- 1) Uczniowie zdolni to nie zawsze ci, którzy mają najlepsze oceny szkolne i najwyższy Iloraz Inteligencji;
- 2) Rozpoznanie zdolności, pomoc i wsparcie uczniom zdolnym są konieczne, bo bez nich nie rozwiną swoich potencjałów i nie staną się zdolnymi dorosłymi;
- 3) Zdolni uczniowie mają wiele problemów emocjonalnych i motywacyjnych (dysharmonia rozwoju) i przez to są kłopotliwi dla nieprzygotowanych nauczycieli. Pracy z uczniem zdolnym należy się tak samo uczyć, jak z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych.
- 4) Olimpiady i konkursy przedmiotowe czy artystyczne motywują tylko niektórych uczniów zdolnych – duża ich część nie lubi jednak rywalizacji i słabo w niej wypada.
- 5) Praca z uczniem zdolnym może być prawdziwym wyzwaniem dla znudzonego nauczyciela i stać się nową, bardzo satysfakcjonującą misją pedagogiczną.

Czynnik krytyczny – nauczyciel i rodzic

Ażeby efektownie i efektywnie rozwijać zdolności i uczyć twórczości, nauczyciel nie musi być wcale wybitnym twórcą. Wiadomo bowiem, że najwybitniejsi twórcy nie byli najlepszymi nauczycielami twórczości, o czym świadczą biografie Mozarta czy Chopina. Tak jest w sztuce, nieco inaczej dzieje się w twórczości naukowej, w której laureaci Nagrody Nobla często wychowują następnych laureatów tej nagrody. Nauczycielem twórczości w szkole powinien być twórczy nauczyciel, który nie tyle sam jest artystą czy wynalazcą lub naukowcem, ile twórczym innowatorem dydaktycznym i pomysłowym diagnostą. Taki nauczyciel potrafi przede wszystkim **rozpoznać w swoich uczniach potencjał twórczy, pobudzić go i wspierać, a także tworzyć dla jego przejawów przestrzeń szkolną** (wystawy, pokazy, występy itp. – niekoniecznie w formach konkursu). To samo dotyczy

rodziców, którzy mają znacznie więcej okazji i czasu, aby zaobserwować przejawy zdolności swoich dzieci, a następnie stworzyć pozytywne rany dla ich rozwoju.

Nauczyciel – facylitatora zdolności i twórczości powinien być kreatywny w dziedzinie wymyślania nowych rozwiązań i pomocy dydaktycznych. Jak kiedyś usłyszałem, z twórczym nauczycielem ciągle coś się dzieje. Nuda bowiem często zabija kreatywność uczniów.

Podstawowym problemem w rozwijaniu zdolności i twórczości jest zmiana postawy i stylu pracy nauczyciela oraz rodzica. Nauczyciel i rodzic muszą się zgodzić na zmianę tradycyjnie pełnionej w szkole i domu **roli**:

- z posiadacza i dostarczyciela mądrości stają się poszukiwaczem problemów, trenerem, widzem, a czasem nawet agentem wydawniczym prac swoich uczniów lub dzieci
- jeśli uczniowie mają rozwiązywać realne problemy, nauczyciel twórczości powinien nie tylko ponosić odpowiedzialność za dostarczenie im potrzebnej wiedzy i umiejętności, lecz także dostarczyć takich problemów, na które **sam nie zna odpowiedzi** i pracować razem z dziećmi nad znalezieniem rozwiązań;
- jeśli dzieci mają komunikować innym swoje pomysły, wychowawcy w szkole i domu powinni pomóc im w znalezieniu idei wartych podzielenia się z innymi oraz stosownego audytorium, które będzie chciało się z tymi ideami zapoznać.

Nie sądzę, by zmiana tych ról była łatwa dla nauczycieli i rodziców, zwłaszcza dla tych, którzy z trudem rezygnują z części swego zewnętrznego autorytetu, niechętnie uczą się wraz z uczniami i przyznają do niewiedzy, z trudem zadają pytania lub pozwalają na zadanie pytań, na które nie mają wcześniej przygotowanej poprawnej odpowiedzi i z trudem odchodzą od podręcznika. Zmiana ta jednak jest konieczna, jeśli przedstawione tu postulaty pedagogiki twórczości nauczyciele i rodzice chcą choć w niewielkiej części zacząć realizować w codziennej praktyce edukacyjnej. Cóż, **kreatywność uczniów kwitnie tylko tam, gdzie nauczyciel i rodzic naprawdę ją dostrzega i docenia** – oto cała mądrość współczesnej dydaktyki twórczości.

Znana polska uczona, Irena Pufal-Struzik, twierdzi, iż cechami właściwego stylu

wychowania do twórczości w rodzinie są:

- poparcie i akceptacja dziecka;
- życzliwość w kontaktach;
- dobra znajomość potrzeb i zainteresowań dziecka;
- rozsądna miłość bez nadopiekuńczości;
- szacunek dla poglądów dziecka;
- brak autokratyzmu i nadmiernych wymagań;
- czasem chłód uczuciowy, ale nie odrzucenie emocjonalne;
- brak dominacji;
- zgodność oddziaływań wychowawczych obojga rodziców;
- dawanie wzorów aktywności poznawczej i twórczej przez rodziców;
- pobudzanie dziecięcej ciekawości i aktywności poznawczej, stymulowanie zainteresowań i wyobraźni twórczej;
- rozwijanie wysokiej samooceny u dzieci;
- zachęcanie do eksploracji świata, ale zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa.

Inna wybitna badaczka, Jane Piirto (2004), na podstawie wieloletnich badań nad metodami rozwijania zdolności dzieci, sugeruje rodzicom (i nauczycielom) kilkanaście różnych „zasad postępowania, nie recept”. A oto niektóre z zasad Piirto:

1. Zapewnij dziecku prywatne miejsca do twórczej pracy.
2. Dostarczaj dzieciom odpowiednich materiałów do twórczej działalności.
3. Zachęcaj do twórczej pracy i wystawiaj jej efekty, ale unikaj przesady w ich ocenie.
4. Wykonuj swoją własną pracę twórczą i pozwól dzieciom obserwować jak to robisz.
5. Utrwalaj twórczą atmosferę.
6. Ceń twórczą pracę innych.
7. Unikaj podkreślania stereotypów związanych z płcią.
8. Organizuj prywatne lekcje i specjalistyczne kursy.
9. Podkreślaj, że talent jest tylko niewielką częścią twórczej produktywności i że dyscyplina oraz praktyka są ważne.
10. Rozwijaj twórczy styl: używaj życzliwego humoru i organizuj trening twórczości.

Wybitna uczona amerykańska pyta rodziców: czy twój dom jest pełen książek? Czy masz subskrypcję jakichś czasopism? Czy twoje dziecko subskrybuje jakieś czasopisma? Czy odwiedzacie bibliotekę publiczną? Czy twoje dziecko ma kartę czytelniczą? Kiedy ostatni raz byliście razem w muzeum, na koncercie, w teatrze?

Literatura polecana

- Czaja-Chudyba I. (2009), Jak rozwijać zdolności dziecka?, WSiP, Warszawa.
- Eby J.W, Smutny J. F. (1998), Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży, WSiP, Warszawa.
- Giza T. (2006), Socjopedagogiczne uwarunkowania procesu identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Landau E. (2003), Twoje dziecko jest zdolne, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Ledzińska M., Czerniawska E. (2011), Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze, PWN, Warszawa.
- Limont W. (2004), Szkoła – szansa czy zagrożenie dla ucznia zdolnego, „Psychologia w Szkole” nr 3.
- Limont W., red. (2004), Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Limont W., Cieślukowska J., red. (2005), Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, tom I: Zdolności i stymulowanie ich rozwoju, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Limont W., Cieślukowska J., red. (2005), Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, tom II: Uczeń – Nauczyciel - Edukacja, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Limont W. (2010), Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować, GWP, Gdańsk.
- Limont W., Dreszer J., Cieślukowska J., red. (2010), Osobowościowe i środowiskowe uwarunkowania rozwoju ucznia zdolnego, tom I i II, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Moenks F., Ypenburg I. (2007), Jak rozpoznać uzdolnione dziecko. Poradnik dla rodziców, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Nęcka E. (2003), Inteligencja. Geneza, struktura, funkcje, GWP, Gdańsk.
- Partyka M. (1999), Zdolni, utalentowani, twórczy, Warszawa, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Partyka M., red. (2000), Modele opieki nad dzieckiem zdolnym, Warszawa, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- J. Piirto, Understanding Creativity, Great Potential Press, Scottsdale 2004, s. 101-131.
- Pfeiffer S.I., Ed. (2008), Giftedness In Children, Springer, Florida.
- Salcher A. (2009), Utalentowany uczeń i jego wrogowie, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów.
- Simonton D.K. (2010), Geniusz, Wydawnictwo APS, Warszawa.

Sternberg R.J., Jarvin L., Grigorenko E.L. (2011), Explorations in Giftedness, Cambridge University Press, New York.

Szmidt K.J., red. (2005), Dydaktyka twórczości, Impuls, Kraków.

Szmidt K.J. (2008), Antytwórcze postawy uczniów, także zdolnych, „Problemy Wczesnej Edukacji” nr 1 (7).

Szmidt K.J. (2009), MacGyver i Bill Gates w szkolnej ławce, „Psychologia w Szkole” nr 4(24).

Szmidt K.J., Ligęza W., red. (2009), Twórczość dzieci i młodzieży. Stymulowanie – badanie – wsparcie, OTE „Kangur”, Kraków.

Szmidt K.J. (2010), ABC kreatywności, Difin, Warszawa

Szmidt K.J. (2013), Pedagogika twórczości, wydanie drugie poszerzone, GWP, Sopot.

Szmidt K.J. (2013), Trening kreatywności. Podręcznik dla pedagogów, psychologów i trenerów grupowych, HELION, Gliwice.

Szmidt K.J., red. (2013), Zasoby twórcze człowieka. Wstęp do pedagogiki pozytywnej, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

Krzysztof J. Szmidt jest profesorem nadzwyczajnym UŁ, kierownikiem Zakładu Pedagogiki Twórczości w Katedrze Badań Edukacyjnych na Wydziale Nauk o Wychowaniu UŁ. Zajmuje się badaniami problemów wychowania do twórczości i metodami pomocy w tworzeniu oraz metodologią nauk pedagogicznych. Jest autorem wielu książek (m.in. „Szkice do pedagogiki twórczości”, „Elementarz twórczego życia”, „Pedagogika twórczości”, „Trening kreatywności”), a także współautorem wielu podręczników do treningu twórczości (programy „Żywioły” i „Porządek i Przygoda. Lekcje twórczości”, „Trening twórczości w szkole wyższej”). Krzysztof J. Szmidt prowadzi od wielu lat treningi kreatywności dla różnych grup zawodowych i jest prezesem honorowym Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności oraz superwizorem tego stowarzyszenia. Napisał też bardzo popularny poradnik „ABC kreatywności” (2010), a pod jego redakcją ukazała się publikacja „Metody pedagogicznych badań nad twórczością. Teoria i empiria” oraz „Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej” (2013). Opiekun naukowy jedynej w Polsce Państwowej Ogólnokształcącej Szkoły Artystycznej w Zakopanem, stały współpracownik Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Miłośnik muzyki klasycznej, zwłaszcza barokowej, jazzu, siatkówki, wspinaczki górskiej, wysp greckich, skandynawskiej powieści kryminalnej i Hiacynty Bukiet.

